

## ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΙΗ' ΑΙΩΝΑ

Τοῦ κ. ΠΟΛΥΔ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

Τὰ ἑλληνικὰ γράμματα μπροστὰ ἀπὸ τὸν ἰη' αἰῶνα εἴτανε ἰχτήμα τῶν ὀλίγων μονάχα καὶ μάλιστα τῶν ἱερωμένων, τὸ δὲ πλῆθος καμμιὰ ἢ πολὺ μικρὴ γνώση εἶχε ἀπ' αὐτά.

Νάρνηθεὶ κανένας δὲ μπορεῖ, πῶς καὶ ὕστερα ἀπὸ τὸ πάροιμο τῆς Πόλης ἤκμασαν σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα ἄνδρες πολυμαθεῖς καὶ ἑξακουσμένοι συγγραφεῖς, ἐφάμιλλοι τῶν λογίων τῆς Εὐρώπης, μὰ οἱ τέτοιοι εἴταν σπάνιοι. Ἡ παιδεία τοὺς εἴταν ἴδιοιχτήμα καὶ κοινὸ ἀνάμεσα στοὺς ὀλίγους, τὸ δὲ πλῆθος δὲ μάθαινε γράμματα, γιατί δὲ διδάσκονταν σὲ δημόσια σχολεῖα, ἐπειδὴ αὐτὰ δὲν τἀναφέρουν μπροστὰ ἀπὸ τὸν ἰη' αἰῶνα. Ἴσως στίς δύσκολες ὥρες τοῦ γένους τότε δὲν εἴταν δυνατό νὰ συσταθοῦν, οὔτε ἂν ἐουστήνονταν θὰ μποροῦσαν νὰ βαστάξουν πολὺ. Τὸ μόνο βέβαιο εἶναι, ὅτι τὰ μοναστήρια—κι' ὄχι ὄλα—εἴταν καὶ σχολεῖα τῶν γραμμάτων καὶ καταφύγια τῶν λογίων. Μὰ κι' αὐτὰ λίγους καρπούς μποροῦσαν νὰ δώσουν γιὰ πνευματικὴ θροφή ὄλου τοῦ ἔθνους. Ἄλλως τε καὶ πόσοι νέοι ἤμποροῦσαν νὰ φοιτοῦν καὶ σὲ τί ἤθελαν νὰ μεταχειρισθοῦν τὰ γράμματα βγαίνοντας στὴ ζωῆ;

Ἡ ἑλληνικὴ παιδεία, ὅπως εἶπα παραπάνω, κατέφυγε στὰ μοναστήρια. Σ' αὐτὰ καὶ στίς ἐκκλησίες διδάσκονταν ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς καὶ παπάδες, τὰ κοινὰ γράμματα ποὺ χρειαζόνταν στὴ ζωῆ. Δημόσια σχολεῖα ἄρχισαν νὰ ἰδρύνονται ἀπὸ τὴν Ὀθωμ. Αὐτοκρατορία ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ ἰη' αἰῶνα, πλὴν ἐννοεῖται τῶν σχολειῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ σὲ μερικὲς ἄλλες πολιτεῖες ὑπῆρχαν, ὅπου τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο, πικνωμένο, ἤμποροῦσε νὰ διατηρήσει παρόμοια. Γιατὶ ἡ Τουρκικὴ κυριαρχία μὲ τὸν τρόπο ποὺ ἐκδηλώθηκε, ἢ φυγὴ τῶν λογίων τοῦ ἔθνους, ὁ φόβος τοῦ γένους διέλυσαν κάθε καλλιέργεια τῶν γραμμάτων καὶ ἔφεραν τὸ πνευματικὸ νάρκωμα, ὥστε καὶ αὐτὰ τὰ λαϊκὰ σχολεῖα ἐσβυσαν. Ἡ δὲ περίοδος ποὺ πέρασε εἶναι ἢ πιὸ σκοτεινὴ τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἔθνους. Τόσος ἦταν ὁ φόβος τοῦ γένους μας, ὥστε κανεὶς δὲν τολμοῦσε νὰ βγαίνει τὴ μέρα στοὺς δρόμους. Ὁμῶς ὁ πόθος τῶν παιδιῶν νὰ μάθουν λίγα γράμματα τὰ ὠθοῦσε κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τοῦ φεγγαριοῦ, ὅπως λέει τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι «φεγγαράκι μου λαμπρό», ποὺ ὁ κ. Καμπούρογλου (στὴν ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν τ. Α') ἀρνεῖται τὴ σημασία ποὺ τοῦ δίδομε, νὰ τρέχουν στὸ σχολεῖο γιὰ ν' ἀποχτήσουν λίγα ψίχουλα ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο τῆς πατρίδας τῶν πολιτισμῶ.

Αὐτὴ ἡ ὑποδούλωση, ποὺ πλάκωσε τὰ στήθια τοῦ ἔθνους, γέννησε καὶ τὴν ἐνότητά του, μεταδίδοντας σύγκαϊρα δύναμη καὶ ὑπομονὴ γιὰ νὰ τραβᾷ μὲ θάρρος τὴ δουλεία του.

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΑΠΟ ΤΑ 1453—1821

Στὴ μακρυνὴ αὐτὴ περίοδο, δηλ. ἀπὸ τὴν ἄλωσὴς τῆς Ἑλλ. ἐπανάστασης, παρὰ τίς

ἓνα ἀνεκδοτὸ ποίημα τοῦ ΚΑΡΥΩΤΑΚΗ

### Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΠΟΙΗΤΗ

(Τὸ ποίημα γράφτηκε τὸ 1916 ἢ 1917 καὶ μᾶς παραχωρήθηκε ἀπὸ τὸν κ. Χαρ. Σακελλαριάδη).

Ἀγαπημένη,  
μὴν κλαῖς, μὰ σίμωσε καὶ δός μου  
τὸ χέρι σου τάλᾶστρο  
κι' ἔλα γονάτισε δῶ μπρὸς μου.  
Πεθαίνω. Καὶ τὸ χέρι ποὺ σφιχτάδραξε  
—τὸ δυνατό τὸ χέρι—  
κάποιο δαυλό, ποὺ κάθε σάπιο στάχτωνε  
κι' ἀκόμα ἓνα μαχαίρι  
ποὺ τὰ μικρὰ ὄλα ἀφάνιζε—θυσία γιὰ τὰ μεγὰλα—  
τὸ χέρι μου παράλυσε  
καὶ τώρα στάλα στάλα  
νοιώθω νὰ φεύγει μου ἡ ζωῆ.  
Κ' ἡ παντοδύναμη πνοὴ  
ποὺ μ' ἐσπρωχνε ὄλα πέρα  
δὲ μὲ χαϊδεύει τώρα πιά.  
Τὴ φωτισμένη σκέψη  
εἶχα ὀδηγήτρα  
κ' εἶχα τρανέφει  
τόσο, ποὺ εἶχα ἀγκαλιάσει  
ὄλη τὴν Πλάση.  
Μὰ τώρα, ἀλοιὰ, μιά μοῖρα καταλύτρα,  
μοῦ ἀρπάζει ὅτι γερὰ, σφιχτὰ κρατοῦσα,  
δαυλί, μαχαίρι, σκέψη, Πλάση, Μούσα.  
Ἡ Μούσα ἤσουνα ἐσύ.  
Καὶ τὰ χρυσόνειρα τὰ νειοσβυσμένα  
τάχα εἶσι μπερδεμένα  
μὲ τὰ δικά σου τὰ χρυσόμαλλα  
καὶ δὲ μποροῦσα νὰ κυττάξω τὰ μαλλᾶκια σου  
δίχως νὰ πλάσω ὄνειρατα  
κ' ἦταν τὸ κάθε μου ὄνειρο  
πλεγμένο γύρω στὰ μαλλιά σου  
καὶ μὲς στὴν ἀγκαλιά σου,  
ἀγαπημένη.  
Μὰ δόσε μου τὰ χεῖλια σου  
καὶ δός μου κάτι ἀπ' τὴν ψυχούλα σου τὴ μυρω-  
μένη

καὶ πάρε τὴ δική μου τὴν ψυχὴ.  
Μὰ δόσε μου τὰ χεῖλια σου  
καὶ πάρε ὅτι μοῦ μένει,  
ἀγαπημένη.

Κ. Γ. ΚΑΡΥΩΤΑΚΗΣ

~~~~~  
ἀδιάλειπτες προσπάθειες τῶν μορφωμένων καὶ λογίων δασκάλων τοῦ ἔθνους, δὲν προχώρησε πάνω σὲ ὁμοιόμορφες βάσεις, γιατί ὡς λέγει ὁ Χασιάτης «ἡ ἰδέα τῆς διαίρεσης τῆς διδασκαλίας δὲν εἶχε ἀκόμα κρυσταλλωθεῖ στὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς». Τὰ σχολεῖα τῆς μακρυνῆς αὐτῆς ἐποχῆς μποροῦμε νὰ τὰ ξεχωρίσουμε σὲ σχολεῖα κοινὰ ἢ λαϊκὰ καὶ σὲ σχολεῖα τῆς ἀνώτερης ἐκπαίδευσης, μὲ τὸνομα Ἀκαδημία, Λύκειο, Μουσεῖο καὶ σὲ μεταγενέστερα μὲ τὸνομα Σχολεῖο, Σχολή, Γυμνάσιο, Φροντιστήριο.

Ἐδῶ θὰ μελετήσουμε τὰ πρῶτα καὶ τὸν τρόπο τῆς διδασκαλίας, ποὺ μάθαιναν γράμματα καὶ σύντομα θὰ ποῦμε καὶ μερικά γιὰ τὸ σύστημα ποὺ ἐξετόπισε παντοῦ σχεδὸν τὰ λογῆς λογίων ἀνόμοια συστήματα ποὺ ἐπικρατοῦσαν, δηλ. γιὰ

τὸ ἀλληλοδιδασχτικὸ ἢ ἀλλιώτικα τὸ σύστημα τοῦ Langaster. Στὰ κοινὰ σχολεῖα (scholae triviales) σπουδάζαν ἀνάγνωση (ἐκκλησιαστικὰ βιβλία), λογαριασμοὺς (ἀρίθμηση) καὶ γραφὴ. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς δὲν ὑπῆρχαν ἰδρύματα γιὰ τὴν προκαταρκτικὴ αὐτὴ ἐκπαίδευση. Ἡ δὲ σπουδὴ τῆς ἀνάγνωσης, λογαριασμῶν καὶ γραφῆς γινότανε μὲ ποικιλότητα συστήματα, ποὺ ἢ παιδαγωγικὴ ἀξία τους ἐξαρτιόταν κ' ἀπὸ τὴν ἱκανότητα καὶ τὴ μόρφωση τοῦ δασκάλου.

#### ΙΔΡΥΜΑΤΑ, ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΑ

Μέσα στὶς παλιὲς ἐκκλησιῆς καὶ τοὺς νάρθηκες ὁ δάσκαλος καὶ γενικότερα ὁ παπὰς τῆς ἐνορίας, πολλὲς φορὲς καὶ κανένας τεχνίτης γνωρίζοντας λίγα γράμματα, λ. χ. ὁ ράφτης τοῦ χωριοῦ ἢ τῆς συνοικίας καὶ χωριστὰ καὶ γυναῖκες, περιτριγυρισμένοι ἀπὸ λίγα μαθητοῦδια διάβαζε μεγαλόφωνα καὶ μονότονα ποὺ ν' ἀντηχᾶ ὁ θόλος τοῦ νάρθηκα, ἐνὼ τὰ παιδιὰ ἐπαναλάβαιναν ταιριχτὰ τὰ λόγια του. Καὶ στὰ λεγόμενα οἰκοτροφεία, ποὺ τόσο περισσότερα εἶταν, ὅσο μεγάλωνε ὁ ζῆλος γιὰ τὴ μάθηση, ἢ νεολαία ποὺ σπούδαζε εὕρισκε ἄσυλο σίγουρο γιὰ τὴν παιδεία, γίνονταν ἢ διδασκαλῖα τῶν στοιχειωδῶν γραμμάτων. Ἀλέξανδρος ὁ Ἑλλάδιος, συγγραφέας ἐξόχου συγγραφῆς, ποὺ ἐπιγράφεται «Ἡ τωρινὴ κατάσταση τῆς Ἑλληνικῆς ἐκκλησίας» («Status praesens ecclesiae graecae») βεβαιώνει τὰ παραπάνω λέγοντας: «Scholae graecorum in templis et aedibus templorum vel in domo parochis habentur».

Ὁ Μαρτίνος Κρούσιος πάλι ποὺ διετέλεσε καθηγητὴς τῶν ἑλλ. γραμμάτων στὴν Τιβίγγη τῆς Γερμανίας, ποὺ ἔχει διάσημο Πανεπιστήμιο, στὰ 1568 πάνω κάτω, μᾶς πληροφορεῖ ποῖο εἶταν τὸ σύστημα τῶν σχολείων τῆς στοιχειώδους ἐκπαίδευσης μὲ τὰ παρακάτω στὴν TurcoGraecia: «Σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα καμμιά ἐκπαίδευση δὲν ἀνθεῖ ἐξὸν ἀπὸ τὰ κοινὰ σχολεῖα, ὅπου τὰ παιδιὰ μαθαίνουν τὸ ὠρολόγιο, τὸ ψαλτήρι καὶ μερικὰ ἄλλα βιβλία». «In tota Graecia studia nulla ibi florent praeter scholae triviales κ.λ.π.».

Ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Ἑλλάδιος στὸ βιβλίο του ποὺ ἀνέφερα παραπάνω, μᾶς δίνει καλύτερες πληροφορίες: «Στὰ στοιχειώδη σχολεῖα τὰ ἑλληνόπουλα διδάσκονται κεῖνα ποὺ εἰρωνικὰ καλοῦνται κολυβογράμματα, δηλ. πρῶτα πινακίδια διδάσκονται, ὕστερα τοῦ Δαμασκηνοῦ τὸν ὀχτώηχο, τρίτο ὄλο τὸ ψαλτήρι τοῦ Δαυῖδ, τέταρτο τὰ ἔργα καὶ τὰ γράμματα τῶν Ἀποστόλων καὶ τέλος τὸ Τριῶδι καὶ τὴν Ἀνθολογία μαζί μὲ τὴν Πεντάτευχο καὶ τοὺς Προφῆτες, κ' ἄκόμα γράψιμο καὶ λογαριθμητικὴ». «In scholis trivialis... quae colybogrammata ironice vocabuntur...» κ.λ.π.

#### ΣΥΣΤΗΜΑ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Οἱ παπάδες καὶ καλόγηροι τὸ πλιότερο ἐπαίδευσαν κατὰ τὸν Ἑλλάδιο τὴ νεολαία στὶς ἐκκλησιῆς καὶ τὰ σπίτια τους. Μεταχειρίζονταν γιὰ βιβλία τὰ πινακίδια ἢ τοὺς πίνακες ἢ φυλλάδες ἀπὸ χαρτί μικρὸ, διπλωμένο πολλὲς φορὲς καὶ τυλιγμένο μὲ πετσί. Κεῖ μέσα γράφονταν τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀλφάβητου, οἱ συλλαβὲς καὶ λέξεις. Ἡ

## ΜΟΙΡΟΛΟΓΙ

Ἦσαν τὰ σφουγκαράδικα, ἦσαν τὰ στοιχειωμένα ὁ βιολιτζῆς βαρεῖ βιολί κ' ὄλα τὰ παληκάρια ἄλλος ἀρραβωνιάζεται κ' ἄλλος παντρολογεῖται καὶ σένα, γιὲ μου ἀκριβέ, ἦρτε τὸ μόνημά σου καὶ τὸ πικρὸ χαμπάρι σου στὴ μάννα σου, πουλί μου. Κι' ἐκλείσει τὸ σπητάκι μας καὶ ντύθηκε στὰ μαῦρα κ' ἐγὼ ποὺ λαφιαζόμουνα στὸν ὕπνο ποὺ κοιμόμουν μὴν ἀκουστὴ περπατησιά, τὴν πόρτα μὴ χτυπήσης κάθουμαι τώρα μοναχὴ βαρυϋπλήγη λαφίνα ποὺ τῆς σκοτώσαν τὸ παιδί καὶ κλαίει καὶ δὲ μερώνει. Πάψε καὺμένε βιολιτζῆ, γιὰ σὺρε παραπέρα κ' ἐγὼ τραγοῦδια τραγουδῶ τοῦ χάροντα ν' ἀρέσουν νὰ λυπηθεῖ ὁ χάροντας καράβι ν' ἀρματώσει ποὺ νὰ μὴ σικάζεται καιροῦς, νὰ μὴ δειλιὰ φουρτουνεῖ νὰ πελαγῶσει μ' ἀντρεία μὲ μιὰ καλὴ συμπόνια νὰ τρέξει μεσ' τὰ πέλαγα, νὰ ψάξει μεσ' τὰ πλάτια γιὰ νὰ μοῦ βρεῖ τὸ γόκα μου τὸ θαλασσοδαρμένο, καὶ νὰν ἡμέρα Κυριακὴ νὰ τρέξω νὰ τ' ἀλλάξω νὰ σοῦ τὸν στείλω στὸ γιάλο στὸ καφφενέ ποὺ θάσαι καὶ τόσο βάρα τὸ βιολί βάρα του νὰ χορέψη... Πάψε καὺμένε βιολιτζῆ γιὰ σὺρε παρακάτω.

#### ΕΥΤΥΧΙΑ ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ

## ΤΕΤΡΑΣΤΙΧΑ

IV

Καινούργια ἀπόψε τρικυμιά, καινούργια ἀπόψε μπόρα,  
φέρνει στυρὴ τὴν παγωνιά κ' ὡς τὸ χωριό μας.  
Καινούργια ἀνείρατα γλυκὰ, παλιὰ ποὺ ἀνθίζουν τώρα  
πόθοι, λαχτάρες, μακρινὸ ταξίδι, ὁ λυτρωμὸς μας...

Νάζος (Ἀπεῖρανθος)

ΜΙΧΑΗΛΗΣ ΓΡΑΤΣΙΑΣ

~~~~~  
φυλλάδα εἶταν ἓνα κομμάτι χαρτιοῦ, ποὺ πάνω γράφονταν τὰ γράμματα. Τὸνομα αὐτὸ δόθηκε ἴσως ἀπὸ τὸ ὅτι, ὅταν τὸ παιδί μάθαινε καλὰ τὸ περιεχόμενο, στὸ κομμάτι προσθέτονταν καὶ δευτέρο, ἔπειτα τρίτο καὶ τέταρτο ὥσπου σχηματίζονταν ἓνα πολύφυλλο, ποὺ εἶναι τὸ σημερινὸ βιβλίο, καὶ γι' αὐτὸ φυλλάς καὶ φυλλάδα. Τὶς φυλλάδες ἀντικατέστησαν τὰ κρυφὰ ἀπὸ τὴ Βενετία ἐρχόμενα βιβλία, καὶ ποὺ τυπώνονταν στὰ ἐκεῖ τυπογραφεία. Τὰ στελναν ἀπὸ τὰ Ἴονια νησιά μὲ ταξιδιωτὲς. Φυλλάδα τέλος κατάντησε νὰ σημαίνει τὸ ἀλφαβητάρι. Ἐπειτα διδάσκονταν ὁ Ὀχτώηχος, τὸ Κυριακάδιον τοῦ Δαμασκηνοῦ, τὸ Ψαλτήρι, ὁ Ἀπόστολος. Στὴν Ἀθήνα προστέθηκε καὶ τὸ Μηνιαῖο διὰ τὴν ἀνάτατὴ τάξη. Ἀργότερα ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση ἄρχισε ἡ γραφὴ καὶ ὕστερότερα ἡ «λογαριθμητικὴ», δηλ. ὁ λογαριασμός. Καὶ ὅμως αὐτὴ ἡ εἰκόνα τῶν σπουδῶν δὲν εἶταν παντοῦ ἡ ἴδια. Σύμφωνα μὲ τὴ δεξιότητα καὶ ἱκανότητα καὶ τὸ βαθμὸ τῆς μόρφωσης τοῦ δασκάλου, ἔπαιρνε ἀνάλογη ποικιλία. Ὁ τρόπος εἶταν ὁ ἴδιος πάνω κάτω: Δηλαδή οἱ πρῶτόπειροι κατοῦσαν στὸ χέρι τὴν πινακίδα ἢ τὴν φυλλάδα, ποὺ εἶταν γραμμένο πάνω τὸ ἀλφάβητο καὶ τὰ πρῶτα γυμνάσματα τῆς ἀνάγνωσης.

(ἀκόλουθεῖ)

ΠΟΥΛΑ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ